

ISLOM DININING XALQARO ALOQALAR VA DIPLOMATIK MUNOSABATLARDA TUTGAN O‘RNI

Mamadiyeva Ozoda Azamat qizi

AIFU Ijtimoiy fanlar kafedrası

Tarix yo‘nalishi 2-kurs magistratura bosqichi talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20485649>

Annotasiya. Mazkur maqolada Islom dinining xalqaro aloqalar va diplomatik munosabatlardagi tutgan o‘rni tarixiy hamda nazariy jihatdan tahlil qilingan. Unda islomiy diplomatiyaning asosiy tamoyillari — tinchlikparvarlik, shartnomalarga sodiqlik, elchilar daxlsizligi va muzokaralar orqali muammolarni hal etish masalalari yoritilgan.

Shuningdek, Hudaybiya sulhnomasi, Arab xalifaligining Movarounnahrda diplomatik faoliyati, Talas jangi hamda Temuriylar davridagi xalqaro munosabatlar misolida islomiy diplomatiyaning tarixiy tajribasi ko‘rib chiqilgan. Maqolada Islomning Markaziy Osiyo xalqaro munosabatlar tizimiga ko‘rsatgan ta‘siri va zamonaviy diplomatiya bilan uyg‘un jihatlari ilmiy manbalar asosida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Islom diplomatiyasi, xalqaro munosabatlar, Hudaybiya sulhnomasi, siyar, Markaziy Osiyo, Arab xalifaligi, Temuriylar, diplomatik munosabatlar, xalqaro huquq.

Аннотация. В данной статье анализируется роль ислама в международных отношениях и дипломатических связях с исторической и теоретической точек зрения.

Освещаются основные принципы исламской дипломатии: миролюбие, соблюдение договоров, неприкосновенность послов и решение конфликтов посредством переговоров.

Также рассматривается исторический опыт исламской дипломатии на примере Худайбийского мирного договора, дипломатической деятельности Арабского халифата в Мавераннахре, Таласской битвы и международных отношений эпохи Тимуридов. В статье на основе научных источников раскрывается влияние ислама на систему международных отношений Центральной Азии и его сходство с современными принципами дипломатии.

Ключевые слова: исламская дипломатия, международные отношения, Худайбийский договор, siyar, Центральная Азия, Арабский халифат, Тимуриды, дипломатические отношения, международное право.

Abstract. This article analyzes the role of Islam in international relations and diplomatic interactions from historical and theoretical perspectives. It highlights the main principles of Islamic diplomacy, including peacebuilding, adherence to treaties, diplomatic immunity, and conflict resolution through negotiations.

The study also examines the historical experience of Islamic diplomacy through the examples of the Treaty of Hudaibiyyah, the diplomatic activities of the Arab Caliphate in Transoxiana, the Battle of Talas, and international relations during the Timurid period. The article reveals the influence of Islam on the system of international relations in Central Asia and its similarities with modern diplomatic principles based on scientific sources.

Keywords: Islamic diplomacy, international relations, Treaty of Hudaibiyyah, siyar, Central Asia, Arab Caliphate, Timurids, diplomatic relations, international law.

KIRISH

Islom dini nafaqat shaxsiy e'tiqod va ibodat tizimi, balki keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy va xalqaro munosabatlar tizimini ham o'z ichiga olgan mukammal sivilizatsiyaviy modeldir.

Zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasida din omilining o'rni tobora ortib borayotgan bir sharoitda, Islomning diplomatiya va xalqaro aloqalardagi roli alohida ilmiy e'tibor talab qiladi.

Ayniqsa, Markaziy Osiyo tarixiy tajribasi bu borada boy va o'rganishga arzigulik manbalarni taqdim etadi.

Islom dini VII–VIII asrlarda Markaziy Osiyoga kirib kelishi bilan birga nafaqat diniy qarashlarni, balki huquqiy tizim, siyosiy boshqaruv, diplomatik madaniyat va xalqaro aloqalar an'alarini ham olib kirdi. Shu bois Islomni xalqaro munosabatlar tizimidan ajratib o'rganish mumkin emas. So'nggi yarim asrda xalqaro munosabatlar nazariyasi va amaliyotida dinning, xususan, Islomning tutgan o'rni ilmiy adabiyotlarda jiddiy tadqiq qilina boshladi.

Siyosatshunoslik va xalqaro munosabatlar fanining yetakchi vakillari bu masalada turlicha yondashuvlar taklif etishsa-da, bugungi kunda birorta ham o'ta obro'li maktab Islom dinining xalqaro siyosatga ta'sirini inkor etmaydi. Zero, Islom dini Markaziy Osiyoga VII–VIII asrlarda Arab xalifaligi qo'shinlari hamda savdo va sufiylik tariqatlari orqali kirib kelishi bilan birga yaxlit bir sivilizatsiya andozasini – qonunchilik, til, ta'lim, diplomatiya madaniyati ham olib kirdi.

Adabiyotlar tahlili. Islom manbalarida xalqaro munosabatlar va diplomatiya masalalari dastlab fiqhning alohida yo'nalishi sifatida “siyar” (davlatlararo munosabatlar qoidalari) nomi bilan o'rganilib kelingan. VIII asrda yashagan fiqh allomasi Muhammad ibn Hasan ash-Shayboniy tomonidan yozilgan “Kitob as-siyar al-kabir” asari bu sohadagi birinchi tizimli nazariy ishlardan biri hisoblanadi va islomiy xalqaro huquqning asoschisi deb e'tirof etiladi. Mazkur manba musulmon davlatlarining boshqa xalqlar bilan munosabatini batafsil belgilab bergan. Muhim jihati shundaki, ash-Shayboniy Markaziy Osiyoda tug'ilib o'sgan olim bo'lib, uning yuridik asarlari keyinchalik butun islom olamida hanafiy fiqhining asosi sifatida o'qitildi.

Islomiy diplomatiyaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- tinchlikni ustuvor qo'yish
- shartnomalarga sodiqlik
- elchilar daxlsizligini ta'minlash
- muzokaralar orqali muammolarni hal etish

Bu tamoyillar bugungi zamonaviy xalqaro huquq normalari bilan hamohangdir.

Islomiy diplomatiyaning eng dastlabki va eng muhim amaliy namunasi – Hudaybiya sulhnomasi (milodiy 628-yil)dir. Ko'p olimlar bu shartnomani islomiy diplomatiyaning “ona shartnomasi” deb ataydi. Bu tinchlik shartnomasi Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) va Quraysh qabilasi o'rtasida Madinadan 30 km uzoqlikda tuzilgan, ko'p tomonlama muzokara, imtiyozli kelishuvlar va uzoq muddatli strategik maqsadlarni ko'zlab murosaga borish tamoyillarini o'z ichiga oladi. Ko'plab zamonaviy tadqiqotchilar bu shartnomani nafaqat islomiy, balki umumiy diplomatiya tarixi nuqtai nazaridan ham muhim manba sifatida o'rganadilar¹.

Hudaybiya shartnomasi quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir:

---

¹ Piscatori, James P. «International Relations and Diplomacy». The Oxford Encyclopedia of the Islamic World. Oxford Islamic Studies Online. Iqtibos: bridgingcultures-muslimjourneys.org/items/show/248.

- diplomatik muzokaralar orqali kelishuvga erishish
- qisqa muddatli zarar evaziga uzoq muddatli yutuqni ko‘zlash
- tinchlikni ustuvor qadriyat sifatida tan olish

Mazkur model hozirgi diplomatiyada ham dolzarb hisoblanadi.

Perry S. Smit Florida Xalqaro Huquq jurnalida (2006) e’lon qilgan maqolasida Hudaybiya modelini zamonaviy islomiy diplomatiyaning asosi sifatida tahlil qilib, shartnoma matnining to‘rtta asosiy tamoyilini ajratib ko‘rsatadi: shartnoma tuzish qonuniyligi, diplomatik amaliyot qoidalari, elchilarni himoya qilish va shartnomaga rioya etish majburiyati². Bu tamoyillar bugungi kunda ham xalqaro huquqning asosiy normalariga mos keladi.

Islomiy diplomatiyaning yana bir muhim tushunchasi – “sifarah” (elchilik, vositachilik) dir. Bu so‘z lug‘aviy jihatdan “sulh tuzish” yoki “sayohat qilish” ma’nosini anglatadi; amalda esa akkreditatsiyalangan elchini muayyan vazifa bilan jo‘natishni bildiradi. Qur’on oyatlari va hadis matnlariga asoslangan sifarah me’yorlari elchilarning shaxsi daxlsizligini, ularning muloqotlari sir saqlanishini va ular yo‘naltirilgan davlat tomonidan munosib kutib olinishini talab qiladi. Ushbu tamoyillar 1961-yilgi Vena konventsiyasida mustahkamlangan zamonaviy diplomatik immunitetiga mohiyatan mos keladi.

Zamonaviy islomiy xalqaro munosabatlar nazariyasi sohasidagi eng muhim ishlardan biri Abdulhamid Abu Sulaymonning 1987-yilda Xalqaro Islom Tafakkur Instituti tomonidan nashr etilgan “The Islamic Theory of International Relations» (Xalqaro munosabatlarning islomiy nazariyasi) kitobi hisoblanadi. Abu Sulaymon ushbu asarda islomiy metodologiya nuqtai nazaridan, xalqaro munosabatlar nazariyasini qayta ko‘rib chiqish zarurligini asoslab beradi va g‘arb markazli paradigmaning cheklovlarini ko‘rsatadi³.

Islomiy diplomatiya nazariyasini to‘liq tushunish uchun uni Markaziy Osiyodagi o‘rta asr tarixiy amaliyoti bilan birga ko‘rib chiqish zarur. Mintaqada VII asrdan XVI asrgacha bo‘lgan davrda Islom nafaqat din sifatida, balki xalqaro munosabatlar tizimida belgilovchi omil vazifasini o‘tadi. Quyida ushbu davrning eng muhim diplomatik voqealari ko‘rib chiqiladi.

Arab xalifaligi va Movarounnahr: harbiy zabt etish va diplomatik murosaning uyg‘unligini ifodalaydi. Arab xalifaligi qo‘shinlari VII asrning ikkinchi yarmida Sosoniylar saltanatini bartaraf etgandan so‘ng Xuroson orqali Movarounnahrqa yo‘l oldi. 642-yilda Nahavand jangi g‘alabasidan so‘ng arablar Marvni strategik tayanch nuqtasiga aylantirib, Amudaryo tomon siljidi. Biroq bu davrda arablarning taktikasi faqat harbiy emas edi. Umaviylar xalifaligining Xuroson noibi Qutayba ibn Muslim (boshqaruv: 705–715) Movarounnahrni bo‘ysundirish uchun murakkab diplomatik-harbiy usul qo‘lladi. U 709-yilda Buxoro, 712-yilda Samarqand va 714-yilda Farg‘ona vodiysini zabt etar ekan, mahalliy zodagonlar bilan alohida sulh shartnomalari tuzdi. Ularning ma’muriy vakolatlarini saqlab qoldi, soliq va o‘lpon miqdorini kelishib belgiladi⁴.

² Smith, Perry S. «Of War and Peace: The Hudaibiya Model of Islamic Diplomacy.» Florida Journal of International Law, Vol. 18, Issue 1 (2006), Article 2. University of Florida Law Scholarship Repository.

³ AbūSulaymān, Abdulhamīd A. The Islamic Theory of International Relations: New Directions for Islamic Methodology and Thought. Herndon, VA: IIIT, 1987.

⁴ “Muslim Conquest of Transoxiana.” Wikipedia. URL: en.wikipedia.org/wiki/Muslim_conquest_of_Transoxiana. Shuningdek: UNESCO, “The Arab Conquest” // Ipak yo‘li tadqiqotlari. en.unesco.org/silkroad.

Bu amaliyot islomiy siyar an'anasidagi "ahd" (shartnoma) tamoyilini hayotga tatbiq etishning bevosita namunasi edi.

Talas jangi (751) va xalqaro diplomatik oqibatlari. 751-yildagi Talas daryosi yaqinida Arab-islom qo'shinlari Xitoy Tang sulolasining kuchlarini to'sib o'tdi. Bu jang Markaziy Osiyoning xalqaro munosabatlar xaritasida keskin burilish yasadi: Xitoyning mintaqadagi ta'siri so'ndi, Buyuk ipak yo'lining sharqiy qismi islom xalifaligi nazoratiga o'tdi. Jangning diplomatik oqibati ham muhim edi: ikki tomondan to'liq mag'lubiyatga uchragan Xitoy Tan sulolasi Markaziy Osiyo bo'ylab o'z talablaridan voz kechdi va Abbosiylar xalifaligi mintaqaning yagona yirik siyosiy kuchi sifatida o'rnashdi. Bundan tashqari, jang asirlaridan qog'oz ishlab chiqarish siri Samarqandga o'tdi va shahar islom olamidagi birinchi qog'oz ishlab chiqarish markazi bo'ldi⁵. Bu esa qo'lda yozilgan diplomatik hujjatlar va ilmiy asarlarning keng tarqalishiga zamin yaratdi.

Temuriylar davlati islomiy diplomatiyaning yangi bosqichini ko'rsatdi. Amir Temur Samarqandni butun islom olamining madaniy va siyosiy markazi sifatida shakllantira borgach, G'arb hukmdorlari uning saroyiga o'z elchilarini jo'natishni zarur deb topdi. Temurning Kastiliya qiroli Enrike III, Frantsiya qiroli Sharl VI va Angliya qiroli Genri IV bilan diplomatik yozishmalari olib borganligi hujjatlarda mustahkamlangan. Mazkur maktublar hozirda Parij Milliy Arxivi, Britaniya muzeyi va Ispaniya arxivlarida saqlanadi⁶.

1403-yilda Kastiliya qiroli Enrike III Rui Gonsales de Klaviyo boshchiligidagi elchilikni Samarqandga jo'natdi. Klaviyo saroyda ko'p oy o'tkazib, "Samarqanddagi Temur saroyiga sayohat kundaligi" asarini yozdi. Ushbu asar XV asr boshlaridagi islomiy davlat va G'arb diplomatik munosabatlarining noyob manbasi sifatida bugungi kunda ham o'rganiladi. Klaviyo saroyda arab va fors muhitida bo'lib, o'zi guvoh bo'lgan diplomatik marosimlar, tabaqa tizimi va savdo munosabatlarini qog'ozga tushirdi.

Temurning o'z diplomatiyasi haqidagi qoida va tamoyillari "Temur tuzuklari" asarida bayon qilingan bo'lib, unda elchining muqarrarligi, sovg'a almashish tartiblari va muzokara adabiga oid aniq ko'rsatmalar keltiriladi⁷.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa chiqarish mumkinki, Islomda diplomatiya va xalqaro munosabatlar muhim o'rin tutadi va ular diniy ta'limotning ajralmas qismidir. Tarixiy jarayonlarda, xususan Markaziy Osiyoda islomiy diplomatiya amaliy jihatdan keng qo'llanilgan va rivojlangan.

Temur diplomatiyasining asosiy xususiyati — diniy farqlarga qaramay hamkorlik qilishdir.

Bu esa zamonaviy diplomatiyaning muhim prinsipi hisoblanadi. Islom omili bugungi xalqaro siyosatda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Kelajakda islomiy xalqaro munosabatlar nazariyasini rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish zarur.

⁵ «Battle of Talas, 751.» Encyclopedia.com — Central Asia, Islam in. Shuningdek: «Samarkand.» New World Encyclopedia. URL: newworldencyclopedia.org/entry/Samarkand.

⁶ «Timurid Relations with Europe.» Wikipedia. URL: en.wikipedia.org/wiki/Timurid_relations_with_Europe.

⁷ Ruy González de Clavijo. Embassy to Tamerlane 1403–1406 / Trans. G. Le Strange. – London: Hakluyt Society, 1928. Shuningdek: «Amir Temur and Diplomacy.» O'zbekiston Bosh Konsulxonasi (Frankfurt). gk-usbekistan.de/de/2026/03/23.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Piscatori, James P. «International Relations and Diplomacy». The Oxford Encyclopedia of the Islamic World. Oxford Islamic Studies Online. Iqtibos: bridgingcultures–muslimjourneys.org/items/show/248.
2. Smith, Perry S. «Of War and Peace: The Hudaibiya Model of Islamic Diplomacy.» Florida Journal of International Law, Vol. 18, Issue 1 (2006), Article 2. University of Florida Law Scholarship Repository.
3. AbūSulaymān, Abdulhamīd A. The Islamic Theory of International Relations: New Directions for Islamic Methodology and Thought. Herndon, VA: IIIT, 1987.
4. “Muslim Conquest of Transoxiana.” Wikipedia. URL: en.wikipedia.org/wiki/Muslim_conquest_of_Transoxiana. Shuningdek: UNESCO, “The Arab Conquest” // Ipak yo‘li tadqiqotlari. en.unesco.org/silkroad.
5. «Battle of Talas, 751.» Encyclopedia.com — Central Asia, Islam in. Shuningdek: «Samarkand.» New World Encyclopedia. URL: newworldencyclopedia.org/entry/Samarkand.
6. «Timurid Relations with Europe.» Wikipedia. URL: en.wikipedia.org/wiki/Timurid_relations_with_Europe.